

Renata Mischczuk

ORCID- 0000-0001-7529-5702

DOI: 10.34866/1x2g-p612

Andrzej Kobiątka

ORCID ID/0000-0003-3331-1887

Aktywność edukacyjna seniorów na przykładzie uniwersytetów trzeciego wieku w województwie świętokrzyskim

Educational activity of seniors on the example of universities of the third age in świętokrzyskie voivodship

Key words: senior citizen, leisure time, educational activity, University of the Third Age.

Abstract: The goal of this work is to present the educational activity among the elderly in Poland with the particular emphasis on the activity in the Universities of the Third Age. General assumptions of active ageing and the scope of activities of Universities of the Third Age will give an overview. Finally, the psychosocial needs of seniors will be presented. On the basis of analyses the authors tried to answer the question what role do Third Age Universities play in the educational activation of the elderly.

Słowa kluczowe: senior, czas wolny, aktywność edukacyjna, Uniwersytet Trzeciego Wieku.

Streszczenie: Celem pracy jest przedstawienie aktywności edukacyjnej wśród osób starszych na terenie Polski ze szczególnym uwzględnieniem aktywności w uniwersytetach trzeciego wieku. Zostaną zaprezentowane ogólne założenia aktywności osób starszych oraz zakres działalności uniwersytetów trzeciego wieku. Na zakończenie zostaną przedstawione potrzeby psychospołeczne seniorów. Na podstawie przedstawionych analiz autorzy starali się odpowiedzieć na pytanie, jaką rolę odgrywają uniwersytety trzeciego wieku w aktywizacji edukacyjnej osób starszych.

Wstęp

Proces starzenia się znaczącej części społeczeństw spowodował, że w ostatnim czasie wzrosło zainteresowanie tym istotnym problemem. Godne starzenie stało się ważnym elementem jakości życia. To, jak się starzejemy, jak akceptujemy proces starzenia się, kształtowane jest już znacznie wcześniej, zanim wejdziemy w wiek senioralny. Ma to miejsce między innymi poprzez aktywność fizyczną lub jej brak, dbałość o zdrowie, optymizm, a przede wszystkim przez trening umysłu lub szerzej ujmując przez aktywność edukacyjną i nawyki osoby do uczestnictwa w edukacji

ustawicznej. Dlatego istotną rolę w przygotowaniu ludzi do starości przypisuje się uniwersytetom trzeciego wieku, których głównym celem jest właśnie pobudzenie osób w starszym wieku do aktywnego starzenia się. Obecnie bardzo szybki postęp w różnych dziedzinach życia jednostki wymusza niejako konieczność kształcenia przez całe życie. Osoby, zarówno te w wieku produkcyjnym, jak i poprodukcyjnym, które uczestniczą w tym procesie, łatwiej dostosowują się do zachodzących zmian cywilizacyjnych. A na pewno łagodniej przechodzą proces stawania się seniorem.

Aktywna starość, jaką możemy zaobserwować w innych krajach, jest u nas wciąż jeszcze czymś nowym. Nasze społeczeństwo nadal ulega stereotypom osoby starszej. Przedstawiamy ją jako schorowaną, samotną, nieaktywną. Niestety taki obraz starości podtrzymywany jest także przez media. To się powoli zmienia. Zaczynamy obserwować przykłady osób starszych, które aktywnie uczestniczą w życiu społecznym, gospodarczym czy politycznym. Dużą rolę w tym zakresie odgrywają organizacje społeczne, które stanowią dobrą formę dla realizacji aktywności osób starszych. Najlepszym przykładem są choćby uniwersytety trzeciego wieku – zarówno te prowadzone przez NGO, jak i te działające przy instytucjach samorządowych lub w innych jeszcze formach. Często zaczyna się wskazywać na doniosłość edukacyjnych aspektów szerokiego uczestnictwa w życiu społecznym osób starszych, bowiem kształcenie ustawiczne jest całościową koncepcją leżącą u podstaw bezustannego rozwoju naukowego, społecznego i ekonomicznego¹.

Celem artykułu jest ukazanie głównie aktywności edukacyjnej seniorów, która ma miejsce w „murach” uniwersytetów trzeciego wieku. Specyfika uniwersytetów trzeciego wieku nie różni się znacząco w różnych województwach, jednakże w prezentowanym artykule zostanie przedstawiona aktywność edukacyjna seniorów na terenie województwa świętokrzyskiego.

Aktywność osób starszych

Podjęcie przez osoby w wieku senioralnym aktywności, w tym aktywności edukacyjnej, jest szczególnie istotne i może spełniać wielorakie funkcje, mające swój wyraz m.in. w przystosowaniu się osób starszych do życia w nowej sytuacji społecznej i rodzinnej, ułatwianiu im wyrównywania braków w różnych zakresach, wspieraniu ich rozwoju i doskonalenia cech oraz dyspozycji osobowościowych, czy też umożliwianiu im odczuwania satysfakcji i zadowolenia z życia².

Podjęcie szeroko pojętej aktywności (zarówno fizycznej jak i tej umysłowej, a także aktywności społecznej), przez osoby w wieku senioralnym wpisuje się w założenia koncepcji „aktywnego starzenia się” (*active ageing*). Koncepcja „aktywnego starzenia się” zainicjowana została na Światowym Zgromadzeniu WHO w 2002 r.,

¹ Zob. *Biała księga kształcenia i doskonalenia się. Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa*, Komisja Europejska 1997.

² I. Mandrzejewska-Smół, *Aktywność edukacyjna osób w wieku senioralnym – wybrane konteksty*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne” 2017, t. 29, s. 109.

gdzie proces aktywnego starzenia się został określony jako optymalizacja szans w dziedzinie zdrowia, partycypacji i zabezpieczenia w celu poprawy jakości życia osób starszych³.

W koncepcji aktywnego starzenia się edukacja pełni co najmniej cztery funkcje. I tak jest to funkcja właściwa, zastępcza, społeczna i psychoterapeutyczna. Właściwa funkcja edukacji polega na stałym aktualizowaniu i uzupełnianiu wiedzy i umiejętności osób dorosłych, starszych, przede wszystkim w zakresie właściwego wypełniania obowiązków i pełnienia ról zawodowych i społecznych⁴, które nieobjęte były programem szkolnym.

Kolejna funkcja – zastępcza polega przede wszystkim na przekazywaniu ludziom dorosłym, seniorom takich wiadomości i rozwoju takich umiejętności, których nie zdobyli na etapie nauczania szkolnego. Funkcja społeczna polega przede wszystkim na kontynuacji edukacji przez osoby dorosłe, starsze. Ma to miejsce przede wszystkim poprzez uczestnictwo w programach i przedsięwzięciach edukacyjnych kierowanych do osób starszych i daje im to poczucie inkluzji oraz ułatwia utrzymywanie dotychczasowych więzi społecznych, ale także nawiązywanie nowych. Funkcja ta istotna jest także ze względu na to, iż nauka pomaga seniorom zwiększyć świadomość i wiedzę na temat ich zdrowia, dbałości o zdrowie oraz w zdobyciu przez nich umiejętności obsługi nowoczesnych technologii codziennego użytku, dzięki czemu osoby starsze mogą być bardziej niezależne i autonomiczne. Bardzo istotny jest fakt, iż aktywność edukacyjna osób starszych wpływa na ocenę tej grupy w otoczeniu i powoduje zmianę społeczną w postrzeganiu osób starszych. Umożliwia przełamywanie stereotypowego wizerunku seniorów jako osób niesamodzielnych, niedołączonych, społecznie izolowanych i izolujących się.

Funkcja psychoterapeutyczna ma znaczenie przede wszystkim biorąc pod uwagę aspekt sprawności intelektualnej, która wpływa na opóźnienie procesów biopsychospołecznego starzenia się. Funkcja ta daje poczucie włączenia społecznego i przeciwdziała zachorowaniom na depresję, jakiej na skutek alienacji społecznej często ulegają ludzie starsi⁵.

Zgodnie z dostępnymi wynikami badań przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS, 2020) w ramach Programu badań statystycznych statystyki publicznej oraz danych zbiorczych opracowywanych w GUS na podstawie sprawozdawczości resortowej została scharakteryzowana populacja osób starszych. Jak wynika z analizy badań, cechą charakterystyczną dla populacji osób starszych jest duże ich zróżnicowanie zarówno pod względem poziomu wykształcenia, ale również sytuacji rodzinnej oraz ekonomicznej. W związku z taką różnorodnością tej grupy ich potrzeby edukacyjne będą również istotnie zróżnicowane. Zróżnicowanie potrzeb

³ Tamże, s. 111.

⁴ T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do andragogiki*, Warszawa 1996, s. 263–264.

⁵ A. Richert-Kaźmierska, M. Forkiewicz, *Kształcenie osób starszych w koncepcji aktywnego starzenia się*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2013, s. 130.

zarówno edukacyjnych, jak i społecznych na również znaczący związek z ich doświadczeniem życiowym, zdobywanym przez całe życie, ale również z ich przyzwyczajeniami oraz oczekiwaniami wobec nadchodzącej lub przeżywanej już starości. W okresie tym – w okresie późnej dorosłości i wczesnej starości – następuje zdecydowanie większe ograniczenie możliwości do zdobywania lub doskonalenia swoich kompetencji. Może to powodować poczucie odrzucenia przez osoby starsze, ale również izolacji czy bezużyteczności. Dlatego tak ważne jest właśnie tworzenie oferty edukacyjnej dostosowanej do seniorów, która uwzględniałaby ich indywidualne potrzeby oraz posiadane zasoby. Istotne jest to z punktu widzenia zachodzących zmian w życiu seniorów z uwagi na tworzenie takich działań edukacyjnych, które uwzględnić będą właśnie te wszystkie ich indywidualności⁶.

Osoby starsze w procesie edukacji coraz częściej znajdują nie tylko tak zwaną rozrywkę intelektualną czy kulturalną, ale także coraz częściej przede wszystkim trening umysłowy, będący tak istotnym elementem utrzymania jak najdłuższej samodzielności i niezależności, a także ich stałego rozwoju⁷.

Aktywność edukacyjna

Aktywność człowieka związana jest z zaspokajaniem jego potrzeb oraz sposobem ich zaspokajania. Według amerykańskiego gerontologa C.Tibittsa wykaz potrzeb osób w starszym wieku to:

- potrzeba wykonywania społecznie użytecznych działań;
- potrzeba uznania za część społeczeństwa, społeczności, grupy i odgrywania w nich określonej roli;
- potrzeba wypełnienia w satysfakcjonujący sposób powiększonego wolumenu czasu;
- potrzeba utrzymywania normalnych stosunków towarzyskich;
- potrzeba uznania jako jednostki ludzkiej;
- potrzeba stwarzania okazji i sposobności dla autoekspresji oraz poczucia dokonań;
- potrzeba odpowiedniej stymulacji psychicznej i umysłowej;
- potrzeba ochrony zdrowia i dostępu do opieki zdrowotnej;
- potrzeba odpowiednio ustalonego trybu życia i utrzymania stosunków z rodziną;
- potrzeba duchowej satysfakcji⁸.

Potrzeby psychospołeczne osób starszych w dużej mierze pokrywają się z potrzebami osób z innych grup wiekowych⁹. Wymienione potrzeby mają indywidualną

⁶ J.A. Sienkiewicz-Wilowska, *Spoleczne aspekty bycia seniorem a rozwój osób w okresie późnej dorosłości*, [w:] *Edukacja osób starszych. Uwarunkowania – trendy – metody*, Warszawa 2013, s. 35–36.

⁷ A. Fabiś, *Edukacja – odpowiedź na wymagania współczesności*, „Edukacja Dorosłych” 2006, nr 1–2, s. 34.

⁸ Z. Woźniak, *Najstarsi z poznańskich seniorów. Jesień życia w perspektywie gerontologicznej*, Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych. Urząd Miasta Poznania, Poznań 1997, s. 820.

⁹ B. Ziębińska, *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2010, s. 27.

hierarchię, a niezaspokojenie ich prowadzić może do poczucia bezsensowności, chwiejności emocjonalnej, zaburzeń snu czy depresji. Z wymienionych potrzeb osób starszych zdaniem autora uniwersytety trzeciego wieku odgrywają istotną rolę w szeroko pojętej aktywizacji, a także aktywizacji edukacyjnej seniorów. Dodać trzeba, że skutkiem braku zaspokajania potrzeb, ale również ich wyrażania, jest często poczucie bezsensowności i bezcelowości życia, niepokoje, bezsenność, zmienność uczuć, wyuczona zależność, wreszcie agresja. Rośnie w ten sposób skłonność do popadania w stany depresyjne (łącznie z chorobami psychicznymi) oraz skłonność ucieczki w świat ułudy. Zmiany te w psychice powodują utratę szacunku dla siebie; stajemy się bardziej krytyczni, wymagający wobec otoczenia; często charakteryzuje nas wojownicze nastawienie, wreszcie wyobcowanie¹⁰. Analiza przedstawionych potrzeb wskazuje, iż niewiele różnią się one od człowieka w ogóle. Można jednak spojrzeć na te potrzeby z perspektywy możliwości i umiejętności ich zaspokajania przez osoby starsze, ewentualne pomocy w ich zaspokajania przez osoby, które w dotychczasowym życiu nie miały doświadczenia w aktywności naukowej. Zaspokojenie tych potrzeb wymaga pomocy osób bliskich, a także pomocy ze strony organizacji¹¹.

Osoby starsze w Polsce charakteryzują się niskim uczestnictwem edukacyjnym, mierzonym udziałem w kształceniu formalnym i nieformalnym. Aktywność edukacyjna seniorów charakteryzuje się istotnym stopniem zróżnicowania pod względem płci, miejsca zamieszkania i wykształcenia. Niestety, także wiek istotnie wpływa na poziom uczestnictwa w edukacji: im osoby starsze, tym rzadziej uczestniczą w podnoszeniu kompetencji.

Współcześnie aktywność edukacyjna osób starszych traktowana jest jako ważny element pomyślnego starzenia się. Celem ogólnym kształcenia w tej fazie wieku jest włączenie osób starszych w system edukacji obejmującej uczenie się przez całe życie rozumiane jako wielowymiarowy proces nadający sens życiu na tle przemian cywilizacyjnych, społecznych i kulturowych. To również pomoc w rozumieniu życia w zmieniającej się rzeczywistości, dostosowywanie do cywilizacyjnych zmian. W konsekwencji celem zasadniczym edukacji osób starszych powinno być przejęcie lub utrzymywanie przez seniorów odpowiedzialności za własne życie i samodzielne jego kształtowanie¹².

Aktywność edukacyjna osób starszych przejawia się między innymi w uczestnictwie w zajęciach prowadzonych przez uniwersytety trzeciego wieku (UTW). Misją uniwersytetów trzeciego wieku jest przede wszystkim aktywizowanie ludzi starszych poprzez, między innymi, rozwijanie ich zainteresowań, aktywne spędzanie wolnego czasu, czy poznawanie nowych ludzi. Większość UTW wykazuje,

¹⁰ <http://kutw.kpswjg.pl/witryna1/wnuk.htm/> [dostęp: 27.05.2020].

¹¹ H. Hrapkiewicz, *Uniwersytety trzeciego wieku jako jedna z form kształcenia osób starszych*, [w:] A. Stopińska-Pająk (red.), *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 119.

¹² W. Borczyk, W. Wnuk, *Edukacja w starości i do starości*, Warszawa 2012, Biuro RPO, s. 76.

że celem jest kształcenie, nauka i poszerzanie wiedzy oraz rozwijanie zainteresowań słuchaczy. Priorytetowe jest dla nich również tworzenie dla słuchaczy możliwości aktywnego spędzania czasu wolnego, upowszechnianie zdrowego trybu życia, tworzenie im możliwości nawiązywania nowych oraz utrzymywanie kontaktów towarzyskich, a także nabywanie przez słuchaczy umiejętności niezbędnych do aktywnego życia we współczesnym świecie. Z analizy danych wynika, iż w 2018 r. w Polsce prowadzonych było 640 uniwersytetów trzeciego wieku. Łączna liczba słuchaczy UTW w roku akademickim 2017/2018 wyniosła 113,2 tys. Zdecydowana większość słuchaczy UTW to osoby powyżej 61 roku życia – stanowiły one 86,3% ogółu. Z grupy osób 60 plus najbardziej liczni byli tak zwani młodszy seniorzy – (61–75 lat), których udział wynosił 70,3% ogółu słuchaczy. Osoby powyżej 76 lat to już zaledwie 16,0% uczestników UTW. Najwięcej osób uczestniczących w zajęciach w ramach działalności UTW w wieku 61 plus było w województwach podlaskim i lubuskim (odpowiednio 94,6% i 93,2%). Najmniej natomiast uczestniczyło w zajęciach na UTW w województwie świętokrzyskim – 70,6% i wielkopolskim – 79,4%. Seniorzy, którzy ukończyli 61 rok życia i starsi, korzystający z zajęć realizowanych w murach UTW, stanowili ok. 1% populacji osób w tym wieku. Najwyższa liczba słuchaczy w tym wieku (61 lat i więcej), w przeliczeniu na 10 tys. osób w analizowanym wieku, odnotowana została w województwie warmińsko-mazurskim (181 słuchaczy), pomorskim (179) i lubuskim (168). Najmniej osób w tym wieku było w województwie lubelskim, świętokrzyskim, podlaskim (odpowiednio 48, 64, 72). Uczestnikami UTW niezależnie od grupy wiekowej czy też biorąc pod uwagę województwo są w zdecydowanej większości kobiety, które stanowiły w roku akademickim 2017/18 84,3% ogółu słuchaczy UTW. Wśród słuchaczy w wieku 61–75 lat udział kobiet był nieco wyższy i wyniósł 84,8%. Natomiast w gronie słuchaczy UTW mających 76 lat i więcej był już ich udział na poziomie 79,4%.

Aktywność fizyczna osób starszych jest jednym z nieodłącznych elementów utrzymania satysfakcjonującego stanu zdrowia i ich sprawności funkcjonalnej. W 2016 r. według subiektywnej oceny sprawności (kondycji) fizycznej członków gospodarstw domowych prawie połowa (45,8%) osób w wieku 60 lat i więcej deklarowała, że ma średnią ogólną sprawność fizyczną. Aż 27,8% seniorów oceniło swoją kondycję jako złą. 8,3% badanych określiło stan swojej kondycji fizycznej jako zły. Bardzo dobrze swoją sprawność fizyczną oceniło tylko 1,5% badanych seniorów, a jako dobrą wskazało 16,6%. O 8,5 procent kobiety w wieku 60 lat i więcej częściej niż mężczyźni oceniły swoją ogólną sprawność fizyczną jako złą i bardzo złą, a rzadziej (o 5,6 p. proc.) jako dobrą i bardzo dobrą. Z danych wynika, że z zajęć sportowych i rekreacji ruchowej korzysta ponad jedna czwarta seniorów. W 2016 r. w aktywności fizycznej uczestniczyło średnio 25,1% osób w wieku 60 plus. Biorąc pod uwagę udział kobiet i mężczyzn w wieku 60 lat i więcej, w aktywności tej uczestniczyło na poziomie 23,2% kobiet, natomiast udział mężczyzn był nieco wyższy i wyniósł 27,7%.

Wśród osób w wieku 60 lat i więcej, biorących udział w zajęciach sportowych lub rekreacji ruchowej, prawie połowa (49,6%) wykonywała ćwiczenia systematycznie

– przynajmniej jeden dzień w tygodniu. Sporadyczny udział w badanych zajęciach sportowych i rekreacji ruchowej (regularny na przestrzeni całego badanego okresu, ale z małą częstotliwością) deklarowało 27,9% seniorów, a okazjonalny (dotyczący krótkiego czasu uprawiania danego rodzaju zajęć w ciągu roku) – 22,6%. Głównym powodem uprawiania aktywności fizycznej przez seniorów była przede wszystkim przyjemność i rozrywka – 40,5%. Innym powodem skłaniającym ich do uprawiania sportu lub rekreacji ruchowej było zdrowie – 31,7%, natomiast dla utrzymania kondycji fizycznej i zachowania właściwej figury aktywność tą wybierało 21% seniorów.

Aż 36,4% seniorów nie uczestniczyło w oferowanych zajęciach z aktywności fizycznej z powodu wieku, zły stan zdrowia i przeciwwskazania lekarza stanowiły barierę dla 32,4% seniorów. Tylko 14% seniorów nie uczestniczyło w zajęciach w ramach aktywności fizycznej z powodu braku zainteresowania nimi czy z powodu czerpania większej satysfakcji z wypoczynku biernego.

64,6% osób starszych uprawiających sport i rekreację ruchową wybierało jazdę na rowerze. Dużą popularnością cieszyły się również zajęcia ogólnorozwojowe, pływanie, jogging, a także nordic walking.

Kolejną z form aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym seniorów jest szeroko pojęta aktywność edukacyjna. W 2016 r. w kształceniu formalnym, pozaformalnym lub nieformalnym uczestniczyło 1239 tys. osób w wieku 60–69 lat, co stanowiło 25,6% populacji osób w tym wieku. Z roku na rok aktywność edukacyjna seniorów wzrasta. W 2016 r. w porównaniu do roku 2011 poziom uczestnictwa osób w wieku 60–69 lat w szeroko rozumianym kształceniu wzrósł o 6,1 p. proc., podczas gdy dla ogółu osób dorosłych (w wieku 18–69 lat) nastąpił wzrost tego wskaźnika o 1,9 p. proc. Wśród osób starszych najpopularniejszą formą edukacji jest kształcenie nieformalne (samokształcenie), z którego w 2016 r. skorzystało 1046 tys. osób w wieku 60–69 lat, tj. 84,4% kształcących się osób w tym wieku.

Mieszkańcy miast znacznie częściej niż mieszkańcy wsi korzystają z różnych form aktywności edukacyjnej. W miastach udział osób w wieku 60–69 lat uczestniczących w edukacji był o 9,5 p. proc. wyższy niż na wsi. Natomiast płeć nie różnicowała tak znacząco uczestnictwa osób starszych w kształceniu. Dzięki uczestnictwu osób starszych w różnych formach kształcenia nastąpił wzrost odsetka seniorów znających języki obce. W 2011 r. znajomością języków obcych mogło pochwalić się 44,0% seniorów, natomiast już w 2016 r. osoby w wieku 60–69 lat posługujące się przynajmniej jednym językiem obcym stanowiły 50,7% osób w tej grupie wieku. Znajomość języków obcych jest większa wśród mieszkańców miast niż wsi.

Wzrasta również korzystanie z bibliotek przez seniorów. I tak w roku 2017 korzystało z nich 13,3%, a w rok później 2018 r. osoby w wieku 60 lat i więcej stanowiły 14,4% ogółu zarejestrowanych czytelników bibliotek publicznych. Najwyższy udział seniorów w ogólnej liczbie czytelników w 2018 r. odnotowano w województwie zachodniopomorskim (17,3%), najniższy zaś w województwie podkarpackim (11,1%). Seniorzy są również częstymi uczestnikami różnych form aktywności kulturalnej

organizowanej przez centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby oraz świetlice. W 2018 r. w jednostkach tych ponad 199 tys. osób w wieku 60 lat i więcej było członkami różnych kół, klubów i sekcji, natomiast seniorów aktywnie udzielających się w grupach artystycznych było 54,4 tys. 33,1% ogólnej liczby członków kół, klubów i sekcji we wskazanych instytucjach to były osoby mające 60 lat i więcej.

W 2018 r. o 3,9 % w stosunku do 2017 nastąpił także wzrost liczby seniorów należących do różnych artystycznych grup. Udział tych osób w ogólnej liczbie członków artystycznych grup ukształtował się na poziomie 18,7%. Zainteresowanie poszczególnymi grupami artystycznymi różne było w miastach i na wsiach. Grupy wokalne i chóry największą popularnością cieszyły się głównie wśród seniorów z miasta, na wsi zaś najwięcej osób starszych, spośród członków grup artystycznych należało do grup folklorystycznych. Osoby starsze korzystają również z różnych kursów organizowanych przez domy, ośrodki, centra kultury, kluby i świetlice. W 2018 r. blisko 18,5 tys. osób mających 60 lat i więcej ukończyło kursy organizowane przez wyżej wymienione instytucje kulturalne, stanowiąc 18,4% ogólnej liczby ich absolwentów. W 2018 r. najwięcej seniorów ukończyło kursy języków obcych (blisko 5,5 tys. osób) oraz kursy komputerowe (ponad 5,4 tys. osób).

W 2018 r. w Polsce z komputerów korzystało (w ciągu ostatnich trzech miesięcy poprzedzających badanie) 1193,6 tys. osób w wieku 65–74 lata, co wynosiło 31,7% ogółu osób w tym wieku. W odniesieniu do roku 2017 nastąpił wzrost o 22% osób w wieku 65–74 korzystających z komputerów.

Osoby starsze coraz częściej użytkują komputery regularnie – co najmniej raz w tygodniu, ale nadal odsetek regularnych odbiorców w wieku 65–74 lat jest niższy w porównaniu do osób młodszych. W 2018 r. z komputera cyklicznie korzystało 27,9% osób mających 65–74 lata, podczas gdy 70,9% to osoby w wieku 16–74 lata. W 2018 r. 19,4% osób w wieku 65–74 lata korzystało z komputera codziennie lub prawie codziennie. Ponad połowa osób nigdy nie korzystała z komputera. W 2018 r. 59,7% seniorów w wieku 65–74 lata nigdy nie korzystała z komputerów (62,1% w roku 2017). Wskaźnik korzystania z komputerów był podobny wśród mężczyzn i kobiet w wieku 65–74 lata.

Poziom wykształcenia natomiast miał znaczenie, jeśli wziąć pod uwagę odsetek osób niekorzystających z komputera. 91,3% osób starszych z wykształceniem podstawowym lub gimnazjalnym nigdy nie korzystało z komputera (dużo niższy odsetek w porównaniu do odsetka w młodszych grupach wieku).

Od poziomu wykształcenia zależała również częstotliwość korzystania z sieci internetowej. W 2018 r. 5,8% seniorów w wieku 65–74 lata z wykształceniem podstawowym lub gimnazjalnym korzystała z internetu, natomiast już 72,3% seniorów w tym wieku korzysta z internetu z wykształceniem wyższym. 71,9% osób w wieku 65–74 lata korzystających z Internetu w ciągu ostatnich 3 miesięcy czyniło to w sprawach prywatnych w celu wyszukiwania informacji o towarach lub usługach, 69,8% czyniło to w celu wyszukiwania informacji związanych ze zdrowiem, 56,8% w celu wysyłania

i odbierania poczty elektronicznej, a 39,6% w celu skorzystania z bankowości internetowej. W 2018 r. 10,9% osób w wieku 65–74 lata korzystało (w ciągu ostatnich 12 miesięcy poprzedzających badanie) z usług administracji publicznej świadczonych przez Internet. W stosunku do roku poprzedniego odsetek ten wzrósł o 2,5 p. proc. W analizowanej grupie największym zainteresowaniem cieszyło się wyszukiwanie informacji na stronach internetowych administracji publicznej. Podobny był również odsetek osób starszych (10,4%), które przez Internet dokonywały zakupów (w ciągu ostatnich 12 miesięcy). Osoby w wieku 65–74 lata najczęściej zamawiały meble, pojazdy, artykuły AGD, zabawki i biżuterię (44,0% robiących zakupy przez Internet), a także odzież i sprzęt sportowy (35,3%).

Uniwersytety trzeciego wieku

W społeczeństwach krajów rozwiniętych coraz większą grupę stanowią seniorzy. Rośnie odsetek osób, które zakończyły już aktywność zawodową. Nie oznacza to jednak, że z chwilą przejścia na emeryturę ludzie starsi przestają interesować się otaczającym ich światem i zachodzącymi w nim zmianami. W czasie, kiedy już go nie wiążą obowiązki zawodowe, człowiek chce zrealizować marzenia, których do tej pory nie miał możliwości spełnić, odkrywa nowe interesujące go dziedziny.

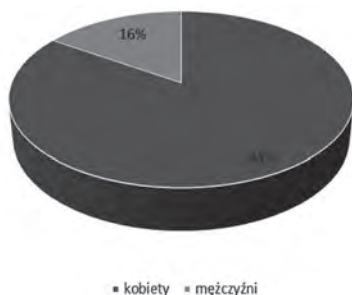
Odpowiedzią na te potrzeby były uniwersytety trzeciego wieku powstałe w latach siedemdziesiątych XX w. Pierwszy taki uniwersytet został założony we Francji w 1972 roku i działał przy uniwersytecie w Tuluzie. Jego twórcą był Pierre Vellas – profesor prawa i nauk społecznych¹³.

Głównymi celami zainicjowanego przez Pierre'a Vellasa ruchu było zarówno wykorzystanie intelektualnego i administracyjnego potencjału uniwersytetów dla kształcenia osób starszych, jak i wykorzystanie uczęszczających tam seniorów jako grupy do przeprowadzenia badań naukowych z dziedziny gerontologii. Bardzo istotnym społecznie celem było także udostępnienie międzygeneracyjnej wymiany kulturalnej, rozwój wzajemnej empatii, a także przełamanie uprzedzeń. Potrzeba tego typu placówek była tak duża, iż w niedługim czasie we Francji powstało ponad 40 takich instytucji. W niedługim czasie powstały też podobne instytucje w innych krajach europejskich. W 1975 roku utworzono międzynarodową organizację skupiającą uniwersytety trzeciego wieku z całego świata (AIUTA). Głównym jej celem było promowanie edukacji osób starszych, prowadzenie badań na temat edukacji dorosłych oraz wymiana doświadczeń i wiedzy pomiędzy uniwersytetami z różnych krajów.

Polska była trzecim krajem, po Francji i Belgii, w którym przyjął się i rozwinął ruch uniwersytetów trzeciego wieku. Pierwsza taka placówka powstała już w 1975 roku w warszawskim Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego. Jego założycielką była prof. Halina Szwarc – doktor nauk medycznych, zajmująca się gerontologią.

¹³ D. Wiśniewska, M. Ślężyńska, J. Ślężyński, *Znaczenie uniwersytetów trzeciego wieku w kreowaniu aktywnego stylu życia*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, t. 20, nr 1. s. 21–25.

Uniwersytety trzeciego wieku rozwijały się powoli aż do lat 90 XX w. Było ich zaledwie kilkadziesiąt. Po 2002 r. nastąpił gwałtowny wzrost liczby UTW, a w 2018 r. w Polsce istniało 640 uniwersytetów trzeciego wieku. Działały one na terenie wszystkich województw; najwięcej, bo aż 80 jednostek, położonych było na terenie województwa mazowieckiego. Na wszystkich uniwersytetach trzeciego wieku w Polsce studio- wało łącznie 113,2 tys. słuchaczy, w tym 95,4 tys. kobiet, co prezentuje poniższy wykres nr 1. Najwięcej studiujących seniorów to osoby w wieku 61–75 lat (71,9%).

Rys. 1. Seniorzy studiujący w podziale na płeć

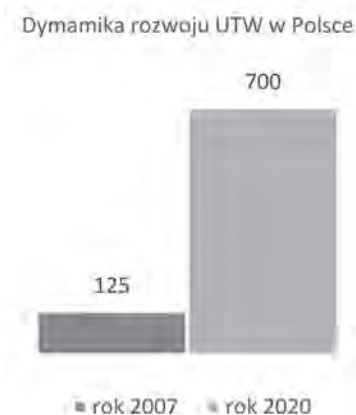
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Pod względem poziomu wykształcenia dominowały osoby z wykształceniem średnim (50,5%), najwięcej słuchaczy miało status emeryta (87,9%) (GUS, 2019). Powstanie uniwersytetów trzeciego wieku poprzedzone było utworzeniem licznych organizacji o zasięgu międzynarodowym i lokalnym działających na rzecz seniorów. Ponad 56% uniwersytetów dla seniorów funkcjonowało w strukturze organizacji pozarządowych, w tym 44,7% było stowarzyszeniami założonymi wyłącznie w celu prowadzenia uniwersytetu. Ponadto uniwersytety trzeciego wieku działały w strukturach uczelni (21,5%) oraz domów i ośrodków kultury (17,7%).

Dynamikę wzrostu liczby uniwersytetów trzeciego wieku doskonale obrazują dane statystyczne. W 2007 roku w Polsce działało 125 uniwersytetów trzeciego wieku, do roku 2020 funkcjonowało już blisko 700 UTW tworząc przestrzeń do aktywności 200 tysięcy słuchaczy, co obrazuje wykres nr 2.

W województwie świętokrzyskim do 2020 roku zostało powołanych 14 uniwersytetów trzeciego wieku między innymi w Kielcach – 3 UTW; Chęcinach, Morawicy, Łopusznie, Starachowicach Jędrzejowie, Pińczowie, Busku-Zdroju, Masłowie, Ostrowcu-Świętokrzyskim, Łagowie oraz Skarżysku-Kamiennej. Wzrost liczby uniwersytetów trzeciego wieku upatruje się w kilku czynnikach, m.in. we wzroście liczby emerytów w Polsce, udzielanym wsparciu systemowym dla UTW, czy też pojawieniu się nowego pokolenia emerytów, którzy ze względu na fakt, że większość swojego zawodowego życia przeżyło w warunkach kapitalistycznych, ma inne

wymagania, potrzeby, styl życia, formy spędzania wolnego czasu. Jednym z podstawowych celów działalności UTW jest stworzenie możliwości zdobycia wiedzy przez osoby w podeszłym wieku, które chciałyby dalej kontynuować naukę. Jednym z czynników, który zdecydował o popularności UTW, jest fakt, że wpisują się one w idee edukacji otwartej. Ich głównym celem jest edukacja osób starszych. Jest to formuła działalności edukacyjnej, która przyczynia się do zaspokajania takich potrzeb seniorów, jak: samokształcenie, poznawanie środowiska, poszerzanie wiedzy i umiejętności, wykonywanie społecznie użytecznych działań, wypełnienie wolnego czasu, utrzymywanie więzi towarzyskich, stymulacja psychiczna i fizyczna, a czasem nawet możliwość realizacji młodzieńczych marzeń.

Rys. 2. Rozwój UTW w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W ramach UTW kształcenie ustawiczne przybiera rozmaite formy. Mają one formę warsztatów, seminariów, kursów komputerowych, lektoratów czy zajęć ogólnorozwojowych. Uniwersytety trzeciego wieku przyczyniają się między innymi do: rozwoju na poziomie intelektualnym, kulturalnym, społecznym, rozwijają aktywność fizyczną, ułatwiają pogłębianie wiedzy i rozwijają umiejętności praktyczne i dyspozycje osobowościowe seniorów, integrują z grupą rówieśniczą, rozszerzają możliwości kontaktów społecznych, kompensują utracone role społeczne (przede wszystkim zawodowe, ale także – w przypadku osób owdowiałych – rodzinne, rekreacji i rozrywki sprzyjające zmniejszaniu stresu, wypełniające czas wolny, ułatwianie kontaktów z instytucjami, takimi jak: służba zdrowia, ośrodki kultury, ośrodki rehabilitacyjne, angażowanie słuchaczy w aktywność sportową i turystyczną oraz w aktywność na rzecz otaczającego ich środowiska. Ponadto UTW pełnią istotną rolę na rzecz podtrzymywania więzi społecznych i komunikacji międzyludzkiej wśród seniorów.

Uniwersytety trzeciego wieku pełnią funkcję ważnych centrów edukacyjno-kulturalnych dla seniorów. Za ich pośrednictwem osoby starsze mogą nie tylko nabyć

nowe umiejętności, kompetencje, ale także aktywnie uczestniczyć w życiu społeczności lokalnych. Należy jednak podkreślić, że korzystanie z usług większości uniwersytetów trzeciego wieku jest jednak uwarunkowane koniecznością spełnienia pewnych wymagań przez jego przyszłych słuchaczy, np. posiadania statusu emeryta/rencisty, osiągnięcia określonego wieku.

Zakończenie

Współcześnie w dobie szybko dokonujących się przemian we wszystkich sferach funkcjonowania człowieka wyjątkowego znaczenia nabiera edukacja. Pozwala ona na wszechstronny rozwój, zapewnia orientację w ciągle zmieniającej się rzeczywistości społecznej oraz daje szansę osiągania sukcesu w różnych obszarach życia. Na podstawie przedstawionych analiz autorzy starali się odpowiedzieć na pytanie, jaką rolę odgrywają uniwersytety trzeciego wieku w aktywizacji edukacyjnej osób starszych.

Dostrzegana jest tendencja, iż ludzie starsi coraz częściej przejawiają aspiracje edukacyjne m.in. angażując się i aktywnie uczestnicząc w prężnie rozwijających się uniwersytetach trzeciego wieku. Prócz tego rodzaju pozaformalnej edukacji seniorów ludzie starsi zajmują ważne miejsce w edukacji nieformalnej. To czasy, w których żyjemy, wymuszają zmiany również w permanentnej edukacji, która winna być dostosowana do różnych grup docelowych, w tym również do seniorów.

Ważną sprawą jest reintegracja środowiska osób starszych m.in. przez uniwersytety trzeciego wieku, które prócz licznych pozytywnych aspektów uczą również praktycznej adaptacji do ustawicznie zmieniającego się życia. Tak ważna adaptacja seniorów wzmacnia ich umiejętności przystosowania się do nowych licznych trudności życiowych oraz wychodzenia naprzeciw problemom w poszukiwaniu optymalnych dążeń do lepszego spożytkowania „jesieni życia”¹⁴.

Uniwersytety integrują, ale co ważne – mobilizują, dodają sił do godnego i ciekawego przeżywania chwil oraz czerpania „pozytywnej energii” z tak szybko upływającego życia¹⁵.

Dodać trzeba, że współczesność charakteryzuje się kulturą prefiguratywną, czyli taką, w której występuje silny rozłam międzypokoleniowy oparty na zaawansowanych technologiach czy świecie zapośredniczonym wirtualnie, gdzie to częściej seniorzy potrzebują edukacyjnego wsparcia i chętnie się uczą się od młodszych.

Bibliografia

1. Borczyk W., Wnuk W., *Edukacja w starości i do starości*, Biuro RPO, Warszawa 2012.
2. Fabiś A., *Edukacja – odpowiedź na wymagania współczesności*, „Edukacja Dorosłych” 2006, nr 1–2.

¹⁴ A. Kobialka, *Uniwersytety III wieku szansą na reintegrację środowiska osób starszych, na przykładzie UTW w Myślenicach*, [w:] M. Banach, A. Szwedzik (red.), *Senior i rodzina*, Kraków 2014, s. 79–80.

¹⁵ Tamże, s. 81.

3. Hrapkiewicz H., *Uniwersytety trzeciego wieku jako jedna z form kształcenia osób starszych*, [w:] Stopińska-Pajak A. (red.), *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.
4. <http://kutw.kpswjg.pl>
5. Kobiółka A., *Uniwersytety III wieku szansą na reintegrację środowiska osób starszych, na przykładzie UTW w Myślenicach*, [w:] M. Banach, A. Szwedzik (red.), *Senior i rodzina*, Kraków 2014.
6. Mandrzejewska-Smół I., *Aktywność edukacyjna osób w wieku senioralnym – wybrane konteksty*, „Studia pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne” 2017, t. 29.
7. Raport *Biała księga kształcenia i doskonalenia się. Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa*, Komisja Europejska 1997.
8. Richert-Kaźmierska A., Forkiewicz M., *Kształcenie osób starszych w koncepcji aktywnego starzenia się*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2013.
9. Sienkiewicz-Wiłowska J.A., *Społeczne aspekty bycia seniorem a rozwój osób w okresie późnej dorosłości*, [w:] *Edukacja osób starszych. Uwarunkowania – trendy – metody*, STOP, Warszawa 2013.
10. Wiśniewska D., Ślężyńska M., Ślężyński J., *Znaczenie uniwersytetów trzeciego wieku w kreowaniu aktywnego stylu życia*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, t. 20, nr 1.
11. Woźniak Z., *Najstarsi z poznańskich seniorów. Jesień życia w perspektywie gerontologicznej*, Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych. Urząd Miasta Poznania, Poznań 1997.
12. Wujek T. (red.), *Wprowadzenie do andragogiki*, Warszawa 1996.
13. Ziębińska B., *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2010.

dr Renata Miszczuk

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

dr Andrzej Kobiółka

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie